

RMI

REVISTA
MONUMENTELOR
ISTORICE

1/2017

POST '90

6	Editorial Ștefan Bâlici
---	-----------------------------------

1

8	Dosar tematic	10	Despre formarea actualului și viitorului „arhitect-restaurator” – varianta „Ion Mincu”, București. Hanna Derer
		16	Re/Înființarea DM(AS)I. Un gest prematur în istoria protecției monumentelor istorice Peter Derer
		22	Studiile istorice din perspectivă bucureșteană Irina Popescu-Criveanu
		34	Un patrimoniu necunoscut: studiile istorico–arhitecturale ale arhitecturii urbane Nicolae Lascu
		40	Un public pentru Françoise Choay Kázmér Kovács
		44	Patrimoniul cultural, politica identității și cunoașterea științifică Gheorghe Alexandru Niculescu

2

56	Studii și cercetări	58	A construi sau a nu construi în Piața Revoluției din București? – o dilemă din perspectivă istorică Adrian Crăciunescu
		68	Câmpul istoric Mărăști Raluca Iosipescu
		76	Construcții școlare în ultimul sfert al sec. al XIX-lea în satele săsești din Țara Bârsei Adriana Stroe, Aurelian Stroe
		82	Biserica lui Bucur Ciobanul. Dincolo de legende Sergiu Iosipescu, Raluca Iosipescu

3

90	Dosar de restaurare	92	Restaurarea și revitalizarea Castelului Bánffy din Bonțida, jud. Cluj Csilla Hegedüs, Zsuzsanna Eke, Dorottya Makay
104			Conacul P. P. Carp din Țibănești, jud. Iași Batem fierul la Conac! 2005–2017 Note pe marginea unei strategii în favoarea patrimoniului construit Șerban Sturdza, Alexandra Mihailciuc
118			Restaurarea Arcului de Triumf din București Aurora Târșoagă
128			Reabilitarea și promovarea identității culturale a Pieței Cetății și a Turnului Ștefan din Baia Mare Ildiko Mitru

4

136	Portret		Arhitect Rodica Mănciulescu
138			100 de ani de la naștere Cristina Mănciulescu, Ștefan Mănciulescu
148			Proiecte de restaurare Anca Filip

5

160	Eseu fotografic		Ștergeri incomplete Andrei Mărgulescu
-----	-----------------	--	---

6

172	Recenzii	174	Alexandra Mihailciuc „În jurul focului. Arhitectură, tradiție și inovație în sisteme de încălzire și gătit” Corina Mihăescu
		178	Roberta Grignolo „Diritto e salvaguardia dell'architettura del XX secolo Law and Conservation of the 20 th Century Architecture” Oana Țiganea
		182	Alexandru Mexi „Grădinile Castelului Peleş. Mitologie dinastică și peisaj cultural” Ioana Tudora
		184	Jan Hülsemann „Casa țărănească săsească din Transilvania. Ghid pentru restaurarea caselor vechi” Iozefina Postăvaru

Arhitect Rodica Mănciulescu

100 de ani de la naștere

↳ **Cristina Mănciulescu** arhitect, Franța
cristinamanciulescu@gmail.com

↳ **Ștefan Mănciulescu** *Architecte en chef des monuments historiques*, Franța
s.manciulescu@wanadoo.fr

Cuvinte cheie Rodica Mănciulescu
Grigore Ionescu
Ștefan Balș
Direcția Monumentelor Istorice

Rezumat

Rodica Berberianu (născută în 2 decembrie 1917 la Ecaterinodar (Krasnodar) în Rusia, decedată în mod tragic în timpul cutremurului din 4 martie 1977 la București), după o copilărie dificilă (tatăl – mort înainte de nașterea ei, în Primul Război Mondial în anul 1917, iar mama – prea puțin prezentă), și-a făcut studiile în București, obținând diploma de arhitect „Magna cum laude” în anul 1944. Au urmat căsătoria cu arhitectul Ștefan Paul Mănciulescu (viitor profesor și prorector al Institutului de Arhitectură „Ion Mincu” din București și nașterea celor doi copii: Maria Cristina – în anul 1951 și Ștefan Mircea – în anul 1953 (amândoi sunt arhitecți și locuiesc la Paris).

Primele recunoașteri profesionale și constituirea propriei familii au reprezentat o schimbare fericită în viața sa. Duceam o viață plină în micul și modestul nostru apartament din bulevardul Dacia din București, înconjurați de prieteni apropiați. Mama iubea istoria și vechile clădiri. A consacrat 30 de ani din viață acestei veritabile vocații. A lucrat timp de 7 ani la Facultatea de Arhitectură din București ca asistentă a marelui profesor arhitect Grigore Ionescu (în catedra de istoria arhitecturii, 1945–1952), de unde a fost înlăturată din motive politice. În urma desființării Comisiunii Monumentelor Istorice în anul 1947, de către regimul comunist, apare, în mod paradoxal, în anul 1955, o nouă structură dedicată restaurării monumentelor istorice. Are șansa de a face parte din acest prim atelier alcătuit din zece persoane, adunate în jurul unui mare nume al protecției monumentelor istorice: arhitectul restaurator Ștefan Balș.

Această întâlnire va fi decisivă pentru Rodica Mănciulescu – ea va face parte din atelierul Balș de la înființarea Direcției Monumentelor Istorice în anul 1960 până la dispariția sa în anul 1977. Această nouă instituție modernă și originală concentra elaborarea și execuția proiectelor de restaurare, reunind mari specialiști (arhitecți, istorici, ingineri, arheologi, chimiști, pictori restauratori), acompaniați de o rețea națională de tehnicieni pricepuți. Anii 1960–1977 reprezintă perioada amplelor proiecte de restaurare semnate Rodica Mănciulescu, o excepție luminoasă în sistemul de represiune comunistă. Marile nume ale restaurării monumentelor istorice erau reunite aici și lucrau împreună, în această adevărată oază de pace. Noi, copiii Rodicăi Mănciulescu, am fost efectiv adoptați de această familie largită din strada Lenăchiță Văcărescu... împreună am făcut față sinistrului cotidian, împreună am trecut prin momente intense și unice. Au rămas mereu printre ființele cele mai apropiate nouă. Anul 1977 a fost un an negru pentru familia noastră: pierderea violentă a părinților și sfârșitul Direcției Monumentelor Istorice – specialiștii restauratori (aproape 3000 de persoane în toată țara) rămânând orfani, ca și noi, în căutarea unor noi repere.

Începuturile carierei – mentorii

Carierea profesională a arhitectei Rodica Mănciulescu s-a construit în strânsă legătură cu generația înaintașilor și mai ales a celor doi adevărați mentori: profesorul arhitect Grigore Ionescu și restauratorul Ștefan Balș. De la primul a învățat rigoarea analizei istorice și tipologice și cum să considere cu egală atenție o construcție antică, medievală sau de secol XIX. De la Ștefan Balș, alături de care a lucrat timp de mai bine de 20 de ani (1955–1977) și care i-a fost nu numai șeful de proiect sau de atelier, ci și un bun coleg și prieten, a învățat să traseze cu curaj și justețe o turlă, un arc sau un profil de soclu. O vreme în umbra lor și apoi alături de ei, Rodica Mănciulescu a reușit să-și găsească propriul drum. Acești oameni au fost repere esențiale; prin ei tânără arhitectă a avut acces la înțelepciunea și eleganța unei întregi familii de spirit cu rădăcinile în secolul al XIX-lea. Ei erau depozitarii unei științe și culturi solide din perioada interbelică, clădită pe bazele construite de generația dinainte (Gheorghe Balș, Nicolae Ghika-Budești). Ștefan Balș a studiat în Italia anilor 1928–1930, unde l-a avut profesor pe Barbacci (pe care l-a tradus și l-a făcut cunoscut în România). Prin tradiție familială și convingere profundă, angajamentul arhitectului pentru cauza monumentelor a fost total.

Principii de restaurare

În încercarea de a defini filozofia de intervenție în restaurare practică de R. Mănciulescu, să ne reamintim formula sintetică a profesorului Grigore Ionescu, bun cunoscător al textelor internaționale de referință (1931 – *Carta de la Atena*, 1964 – *Carta de la Veneția*), care identifică patru epoci în evoluția noțiunii de restaurare în România: restaurarea empirică (prima jumătate a secolului al XIX-lea), doctrinele romantice (Violet-Le-Duc, John Ruskin în a doua jumătate a secolului al XIX-lea), restaurarea istorică, cu respectul „istoriei” edificiului (sfârșit de sec. XIX) și în fine restaurarea științifică (perioada interbelică, sec. XX).

Tocmai acest tip de restaurare științifică și pluridisciplinară devine posibilă prin înființarea D.M.I. Tonul e dat de atelierul de proiectare condus de arhitectul Ștefan Balș. Rodica Mănciulescu a urmat linia clasică și echilibrată a șefului de atelier, fiind cu siguranță urmașul și continuatorul cel mai fidel. Au existat și atitudini de restaurare diferite stilistic în cadrul aceleiași Direcții – ca cea reprezentată de arhitecții Ioana Grigorescu și Nicolae Diaconu – dar fără ca postura de fond să difere.

Cu reculul celor 40 de ani trecuți de la desființare, putem afirma astăzi că acțiunea fostei Direcții a reușit. A reușit să impună *Monumentul Istoric*, în dimensiunea și valoarea sa patrimonială cea mai largă, prin privilegierea ansamblului asupra părților componente. A reușit să confere *Monumentului* valoare de model și jalon indispensabil unei continuități istorice și culturale într-o epocă de amnezie programată. O particularitate comună țărilor comuniste e practica refacerii sau înlocuirii unor părți importante ale monumentului, în cazul în care starea de degradare a acestuia o justifică. Aceste refaceri merg până la reconstituiri și reconstrucții de clădiri istorice aflate inițial în stare de ruină; aici inconștientul colectiv justifică reconstrucția (pe care *Carta de la Veneția* o refuză) prin revanșa pe care o constituie recuperarea memoriei, pe fondul traumatismului distrugerilor.

Reconstruirea serios documentată a culei de la Broșteni, a moscheii din Constanța sau a casei starețului de la Scăueni – toate aflate în stare de ruină – sunt pentru Rodica Mănciulescu o evidentă necesitate. Restauratoarea se înscrie în această practică a epocii, cu măsură și discernământ, fără excese.

Modalități de intervenție, tehnologie, materiale

Proiectele de restaurare și consolidare, realizate de D.M.I. în anii 1950–1970, fac apel la tehnici și materiale tradiționale (șarpante de stejar asamblate cu cuie de lemn, învelitori din șită sau olane ceramice, zidării din mortar de var stins și cărămidă de epocă profilată, feronerie și tâmplării de fabricație artizanală), dar și la materiale recente, ca cimentul (în mortare și pardoseli) și betonul armat (în structuri).

Lucrările restauratoarei Rodica Mănciulescu nu fac excepție – betonul armat este frecvent prezent – în fundații, centuri, planșee și supra-betonări de bolți. La Sf. Mihail din Cluj bolțile sunt suspendate de un grătar de beton. Betonul și cimentul sunt foarte prezente în aceeași epocă și în restaurările din Europa occidentală (și continuă să fie utilizat...).

Larga utilizare a betonului armat în restaurările din România din a doua jumătate a secolului XX nu poate fi evaluată critic fără luarea în considerare

a contextului particular al României. În primul rând: factorul ideologic – omni-prezența, standardizarea, apologia materialelor industriale și a tehnologiilor noi. Cum să gândești și să construiești altfel decât în beton armat, într-o țară în care totul se făcea din beton, de la casa din sat la gospodăria agricolă...? În al doilea rând, pericolul seismic: ingineria seismică a impus consolidări structurale masive și ireversibile. Inginerii C. Pavelescu din D.M.I., A. Cișmigiu de la Facultatea de Arhitectură, creatorii școlii de restaurare structurală, personalități de anvergură, carismatici și deschiși progresului, au rămas și ei – într-un fel – prizonierii acestui fel de a gândi restaurarea, până în anii 1990.

Listă de lucrări

Proiecte de restaurare

lucrări complexe și de amploare, mari ansambluri, lucrări de maturitate

– șef de proiect:

Geamia Hunchiar (sec. XVIII-XIX), Constanța, 1955-1957
Ansamblul Bisericii Stelea (sec. XVII), Târgoviște, județ Dâmbovița, 1955, 1970-1975
Biserica romano-catolică „Sf. Mihail”, Cluj-Napoca (sec. XIV), județ Cluj, 1955-1957, 1960-1964
Schitul Scăueni (sec. XVIII-XIX), comuna Berislăvești, județ Vâlcea, 1956-1958
Mănăstirea Bistrița, județ Vâlcea – Casa preoților, 1954-1957 – restaurare parțială
Mănăstirea Cozia (sec. XIV), județ Vâlcea, 1958-1962
Biserica reformată Matia, Cluj-Napoca (sec. XV), județ Cluj, 1959-1960
Schitul Cornetu (sec. XVII), județ Vâlcea, 1960-1962
Ansamblul geamiei „Esmahan Sultan” (sec. XVIII-XIX), Mangalia, județ Constanța, 1960-1962
Biserica romano-catolică, Florești, județ Cluj, 1960-1963 – intervenții de urgență
Curtea Domnească și Biserica Domnească „Adormirea Maicii Domnului”, Târgoviște (sec. XVII), județ Dâmbovița, 1960-1969
Mănăstirea Strehaia (sec. XVII), județ Mehedinți, 1960-1971
Cula Cuțui, Broșteni (sec. XVIII-XIX), județ Mehedinți, 1965-1968 – intervenții de urgență
Biserica „Adormirea Maicii Domnului” – Olari (sec. XVII), Curtea de Argeș, județ Argeș, 1966-1969 – intervenții de urgență
Mănăstirea Mărcuța (sfârșit de sec. XVI), București, 1966-1972
Biserica „Sfânta Vineri” (sec. XIV), Târgoviște, județ Dâmbovița, 1967-1974
Mănăstirea Aninoasa (sec. XVII), județ Argeș, 1968-1973
Biserica „Sf. Stelian”, Chițorani, județ Prahova, 1969-1973 – intervenții de urgență
Ruinele bisericii catolice „Sf. Fecioară”, Baia (sec. XVII), județ Suceava, 1973-1977 – intervenții de urgență, lucrare neîncheiată
Mănăstirea Polovragi (sec. XVII), județ Gorj, 1973-1977

Proiecte de restaurare

co-autor, colaborări cu alți restauratori

Mănăstirea Hurezi (secol XVIII), județ Vâlcea, 1957-1975 – șef proiect Ș. Balș
Mănăstirea Râșca (sec. XVII), județ Suceava, 1953-1974 – șef proiect Ș. Balș
Mănăstirea Neamț, județ Neamț, 1956-1957 – șef proiect Ș. Balș
Palatul de la Potlogi, județ Dâmbovița, 1954-1957
Edificiul roman cu mozaic antic, Constanța, 1960-1964
Mormântul antic cu papirus, Mangalia, județ Constanța, 1960
Mănăstirea Cocos, Niculițel, județ Constanța, 1959
Schitul Balamuci, județ Ilfov, 1959
Mănăstirea Cotmeana (sec. XIV), 1971
Ruinele abației cisterciene de la Cârța (sec. XIII), județ Sibiu, 1958
Biserica „Sf. Spiridon” Vechi, București, 1957
Biserica Schitul Maicilor, București, 1955-1957
Biserica Domnița Bălașa, București, 1957

- 1 Mircea I. Berberianu (născut 1885, mort de tifos exantematic pe front în 1917), este diplomat al facultăților de medicină și de chimie din Paris, doctor în chimie la 26 de ani, cu un doctorat susținut în iunie 1911 la Faculté des Sciences de Paris. În 1915 este șef de lucrări la Institutul de Chimie a Universității din București. Are publicații științifice la București și Paris în 1911, 1913, 1915. S-a instalat ca farmacist la Constanța. Portretul lui figurează în Muzeul de Istorie din Constanța și o stradă din oraș poartă astăzi numele său.
- 2 General de armată francez trimis în misiune în România cu 2.000 de ofițeri francezi în subordinea sa în anii 1916–1917. Francois Marty este unul dintre acești ofițeri.
- 3 Proiectul de diplomă al mamei a supraviețuit, este în arhiva familiei, ca și cel al tatălui nostru Ștefan Mănciulescu: „Serviciile exterioare la intrarea unei mine de aur”, notat cu 10 și cu mențiunea „foarte bine”.
- 4 Ștefan Paul Mănciulescu (1 decembrie 1916, București – 4 martie 1977, București), arhitect diplomat în 1949 al Facultății de Arhitectură din București, specializat în proiecte de expoziții în țară și în străinătate. Este profesor la Institutul de Arhitectură „Ion Mincu” din București și prorector în timpul rectoratului arh. Ascanio Damian.

Comunicări științifice / Studii, publicații:

- „Date noi referitoare la aspectul inițial al Bisericii Domnești din Târgoviște, apărute în cursul lucrărilor de restaurare (1961–1962)”, Sesiunea de comunicări științifice a D.M.I., 1963
- „Restaurarea mănăstirii Cozia”, în vol. *Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare*, C.S.C.A.S. – D.M.I., 1967
- „Metode aplicate la restaurarea a două monumente gotice din Cluj, biserica Sf. Mihail și biserica Mathias”, co-autor ing. Ion Dumitrescu, în vol. *Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare*, C.S.C.A.S. – D.M.I., 1967
- Biserica Schitului Cornetu*, editat de C.S.C.A.S. – D.M.I., Ed. Meridiane, București, 1968
- „Un tip neobișnuit de pridvor în arhitectura veche din Muntenia (biserica Sf. Vineri din Târgoviște)”, co-autor arh. Ștefan Balș, în *B.M.I.* nr. 3, 1971
- „Elemente deosebite de arhitectură în ansamblul Sf. Vineri – Târgoviște”, Sesiunea anuală de comunicări științifice a D.M.I.A., 14–16 mai 1974
- „Lucrări de restaurare la Mănăstirea Râșca, județul Suceava”, co-autor arh. Ștefan Balș, în *R.M.I.* nr. 1, 1990

Notă despre proveniența documentelor și ilustrațiilor

Cea mai mare parte din documentele cu caracter profesional – proiecte și fotografii – provin din arhiva și fototeca Institutului Național al Patrimoniului. Accesul la aceste documente a fost posibil grație bunăvoinței doamnei arhitect Anca Filip, care a realizat o investigație foarte amplă în jurul activității arh. Rodica Mănciulescu în fondurile INP, lucru pentru care îi rămânem îndatorați. Recunoștința noastră se îndreaptă și către domnii Iuliu Șerban și Alin Saidac (I.N.P.), care cu mare amabilitate ne-au facilitat cercetările.

Note biografice

Știm puține lucruri despre părinții mamei: tatăl, Mircea I. Berberianu¹ (născut în anul 1885 – mort pe front în anul 1917), este diplomat al facultăților de medicină și de chimie din Paris, doctor în științe la mai puțin de 30 de ani. S-a prăpădit tânăr la 32 de ani, cu câteva luni înainte de nașterea mamei; mama, Coralia Berberianu, născută Vlădoianu (născută în anii 1880 – se stinge din viață în anul 1968), văduvă cu doi copii în plină vâltoare a evenimentelor din Estul Europei la sfârșitul Primului Război Mondial, se recăsătorește cu un francez – Francois Marty, ofițer din anturajul generalului Berthelot², întâlnit în România – cu care are cel de al treilea copil, un băiat: François (născut și stabilit în Franța, în anii 1920, astăzi decedat).

Rodica Berberianu s-a născut în ziua de 2 decembrie 1917, la Ecaterinodar (Krasnodar), în Rusia, sub semnul unor evenimente dramatice. Mama ei, tânără văduvă deznădăjduită și victimă a Primului Război Mondial, căutând să se îndepărteze de război, se trezește în Rusia, în plină revoluție... în pribegie cu primul copil, în vârstă de 1 an (sora mamei, Zoica Berberianu născută în anul 1916).

Această intrare dificilă în viață i-a marcat destinul: pierderea tatălui – nici nu l-a cunoscut – recăsătoria rapidă a mamei, peregrinările, divorțul și absența unei adevărate familii.

În perioada studiilor este internă la Liceul Moteanu din București, împreună cu sora ei Zoica. Este cu siguranță o perioadă dificilă – mama ne-a povestit puțin despre această perioadă de existență solitară, dedicată aproape exclusiv învățăturii și lipsită total de contact matern. Vacanțele cu familia, redusă la unchi, bunică și sora (tatăl fiind decedat, mama Coralia absentă), sunt probabil momente privilegiate, dar în fotografii, niciodată alături de mama ei, fetița de atunci ne privește fără veselie, cu maturitatea copilului orfan. Obține diploma de bacalaureat în anul 1937.

Urmează Facultatea de Arhitectură din anul 1938. Începe o perioadă mai fastă cu satisfacții omenești și profesionale. Obține diploma de arhitect în martie 1944 cu proiectul „Centru agricol”, notat cu 10, calificativ „Magna cum laude”³. Se căsătorește cu Ștefan Paul Mănciulescu⁴ (1916–1977), coleg de facultate, la 3 mai 1944, în plin război: soțul apare în fotografii în uniformă de militar. Se înscrie în Colegiul Arhitecților din București în anul 1945.

La 19 august 1951 se naște primul copil, Maria Cristina și la 10 mai 1953, al doilea copil, Ștefan Mircea.

- 5 Din anul 1953 până în anul 1968, familia Mănculescu (mama, tata, Cristina, Ștefan) a locuit pe bulevardul Dacia nr. 26, lângă intrarea în Parcul Ioanid, într-o casă frumoasă, cu aspect de vilă elvetică, la mansardă, deasupra apartamentului familiei arh. Lykiardopol.
- 6 15 mai 1945 – 31 octombrie 1952: asistentă la Catedra de Arhitectură Românească, condusă de profesorul arh. Grigore Ionescu (date extrase din carnetul de muncă eliberat de C.S.C.A.S. la 11 mai 1961).
- 7 15 martie 1949 – 31 martie 1954 este angajată ca arhitect proiectant la C.S.C.A.S. (Comitetul de Stat pentru Construcții Arhitectură și Sistemizare) – I.S.C.A.S. (Institutul Central pentru Studii și Cercetări Științifice în Construcții, Arhitectură și Sistemizare) București. De la 1 ianuarie 1955 devine arhitect proiectant principal la aceeași instituție. Instituția a purtat diferite denumiri în timp – în anul 1957 se numește I.C.S.O.R. (Institutul Central pentru Sistemizarea Orașelor și Regiunilor) (date extrase din carnetul de muncă eliberat de C.S.C.A.S. la 11 mai 1961).
- 8 Interviu cu arhitectul Ștefan Balș realizat de Cristina și Ștefan Mănculescu, publicat în revista *Arhitectura* din 1983. El relatează funcționarea „primului atelier de proiectare pentru restaurări de monumente istorice, cu comandă de la Departamentul Cultelor”, din perioada 1955–1960 și apoi a D.M.I.A. – Direcția Monumentelor Istorice și de Artă. Ștefan Balș evocă pe larg oamenii, organizarea și funcționarea noii Direcții până la desființarea ei în anul 1977.

Perioada studenției, primii ani de meserie și constituirea familiei au fost începutul unei vieți noi cu adevărat. Fotografiiile de atunci ne-o arată pentru prima dată veselă sau surâzătoare. Colegii de facultate, apoi soții și soțiile și apoi copiii lor, au intrat și vor rămâne până la capăt prieteni apropiați și fideli ai cuplului Rodica și Ștefan Mănculescu, mereu prezenți în viața familiei noastre. Amintirile noastre de copii în anii '50 sunt luminate de acele momente, deși ne aflăm în plină perioadă de comunism dur. La micile festivități din mansarda casei din bulevardul Dacia nr. 26⁵ în care locuiam și apoi în str. Sahia nr. 58, veneau Ascanio și Steluța Damian (mai târziu împreună cu Marta Damian) cu copiii Smaranda și Matei (și apoi cu Ion Miron zis Vasile), Ludovic (Vica) și Daisy Stadaecker, Sibila și Ion Rescu cu fiul lor Ion, Ileana și Alexandru Iotzu cu copiii Alexandru și Mihaela, Gică Pavlu și Valentina Bardu cu fiica lor Anca, Gina și Bebe Bădescu cu Andrei copil și alții.

Mama iubea mult istoria (avea o memorie impresionantă, ținea minte pe dinafară toate datele importante ale istoriei noastre), cu siguranță istoria arhitecturii și profesorul arhitect Grigore Ionescu o remarcase din facultate – va lucra timp de 7 ani, din anul 1945 până în anul 1952⁶, la Facultatea de Arhitectură, ca asistentă a acestuia. Așa începe o lungă perioadă de peste 30 de ani dedicată în întregime a ceea ce a fost cu siguranță o adevărată vocație și pasiune: arhitectura veche românească și restaurarea monumentelor istorice. Dar acest vis frumos al mamei de a fi asistenta profesorului este retezat brusc în anul 1952, în plină perioadă de comunism primar, când mamei i se reproșează un dosar de cadre foarte prost și, mai grav, absența apartenenței ei la partidul unic. Ce știm noi de la ea este că nu a vrut să fie membru de partid, nici atunci și nici altă dată... Și-a pierdut postul de la facultate; în locul ei a fost angajat arhitectul Gh. Curinschi, membru de partid și cu doctorat de la Moscova. În anii 1990, l-am revăzut pe profesorul Grigore Ionescu, care a ținut să ne exprime regretul său de a fi pierdut atunci o prețioasă colaboratoare.

În paralel cu facultatea, Rodica Mănculescu a lucrat ca arhitect la Ministerul Propagandei, din anul 1945 până în anul 1947 și din anul 1949 la biroul de proiectare C.S.C.A.S.–I.S.C.A.S.⁷.

După desființarea vechii Comisiuni a Monumentelor Istorice în anul 1947, începe o perioadă sumbră și pentru soarta monumentelor istorice; în mod paradoxal și nesperat, în anul 1955, se înființează în cadrul C.S.C.A.S. (I.S.P.R.O.R.) un atelier de proiectare și execuție pentru restaurări de monumente istorice. Din anul 1955 mama face parte din ceea ce va deveni timp de peste 20 de ani un fel de nouă familie, alcătuită din oameni competenți și pasionați. Strânși în jurul arhitectului Ștefan Balș, se regăsesc inginerii și arhitecții: Ghiță Gheorghiu, Costel și Miluța Pavelescu, Nicolae Diaconu, Mariana Angelescu, Dan Izvoranu, Coli Ghica (Tănăsescu) și alții. Acest atelier funcționează până în anul 1960 când se înființează oficial noua Direcție a Monumentelor Istorice și de Artă, dotată exemplar cu servicii de cercetare, documentare, avizare și execuție, regroupând toate disciplinele ce puteau asigura salvarea, întreținerea și restaurarea clădirilor istorice în condiții de execuție de excepție. Existau patru ateliere de proiectare, o grupă de studii, arhivă, fototecă, fotograf și laborator fotografic, laborator pentru analiza materialelor și a mortarelor și o grupă de execuție organizată pentru șantieri în toată țara⁸.

În anul 1957, în dosarul de înscriere în Uniunea Arhitecților, figurează deja o listă de proiecte și lucrări de restaurare (proprie sau în colaborare) începute în anul 1955 și aflate în curs la acea dată: Geamia din Mangalia, Schitul Maicilor din București, mănăstirile Hurezi și Bistrița, schitul Scăueni – Berislăvești, biserica Stelea din Târgoviște și altele.

Perioada 1955–1977 și în special anii 1960–1977, de la înființarea și până la suprimarea brutală a Direcției Monumentelor Istorice, este un moment unic și neegalat în istoria recentă a monumentelor istorice. Și pentru mama noastră este perioada profesională cea mai frumoasă și cea mai fastă. Recunoașterea profesională oficială, în cadrul contextului politic bine cunoscut din această epocă este parțială și nu întotdeauna justă. Ne amintim de momente de tristețe și contrarietate provocate de ierarhia politică dură prezentă și în această instituție. Din fericire, colegii din Direcție au știut să aprecieze calitățile ei de arhitect restaurator și prezența ei discretă în viața de zi cu zi a colectivului. În această lume foarte mică nu se făcea diferența între personalități de excepție – istorici de artă, arheologi, arhitecți, ingineri, pictori – sau simpli tehnicieni. Am avut șansa să cunoaștem această lume. Nume ca Ștefan Balș, Radu Udriș, Eugen Chefneux, Eugenia (Jeny) Greceanu, Virgil Antonescu, Costel Pavelescu, Ioana Grigorescu, Nicolae Diaconu, Laurențiu (Luță) Vasilescu, Ion Balș, Teodor (Tedy) Barbu, Voica Pușcașu, Tereza Sinigalia, Nicolae Istudor, Margareta Pogonat, Gheorghe

Cantacuzino, Liana Bilciurescu – ne-au rămas foarte familiare. S-au adăugat apoi numele generației mai tinere: Gheorghe și Anișoara Sion, Olga Bâzu, Sanda Tocitu (Ignat), Virgil Polizu, Ioana Barteș Lăzărescu, Marina Iliescu, Nils Auner, Constanța Modoran (Carp), Matei Lăzărescu, Șerban Angelescu și alții.

Noi, copiii doamnei Mănciulescu, am fost imediat adoptați de cercul mai restrâns constituit de atelierul Balș, unde mama a lucrat întotdeauna: Ștefan Balș, Gil (Virgil) Antonescu, Ioana Barteș, Olga Bâzu, Dan Izvoranu (Doctorul), Doru Ciocoș, Coco Marcu, Ghiță Popescu. Cu acești oameni, familiile lor (Elena, soția lui Gil Antonescu, colonelul Florescu), prietenii lor (Luli August Sturdza, de care am fost foarte legați), foștii colegi (Coli Ghica a rămas prietena familiei noastre până astăzi), ne vedeam des și în afara biroului, în vacanțe sau de sărbători. Cu ei am trăit momente de mare intensitate sufletească.

La „familia” din strada Ienăchiță Văcărescu se adăugau alte personaje fermecătoare din grupa de execuție – diriginți de șantiere din țară, pe care îi întâlneam când o însoțeam pe mama în deplasări pe șantiere și în vacanțe sau când veneau ei să aducă acasă o dispoziție de șantier de terminat și de semnat, uneori împreună cu o sacoșă umplută cu mere și nuci (domnul Panco)... sau cu un buchet de cârciumărese, toamna (domnul Cămărășescu), domnul Haznaș (în Moldova) și pitorescul Dan Lotru...

Ieșirea la pensie în 1975 a fost cu siguranță un moment dificil pentru ea și a făcut în așa fel încât să nu se vadă și să nu-i simțim tristețea: a continuat să meargă la birou în fiecare zi să lucreze (să ude florile...), deși nu a fost decât „angajat temporar”, așa cum scrie în cartea de muncă⁹.

S-a stins din viață la cutremurul din 4 martie 1977, cu prăbușirea imobilului în care locuiam din strada Alexandru Sahia nr. 58 (astăzi strada Jean Louis Calderon), alături de soțul ei Ștefan Mănciulescu – se născuseră la o diferență de un an și o zi, au plecat împreună în același ceas. Sunt împreună sub aceeași cruce de piatră, dublă, în cimitirul Bellu din București. Piatra crucii vine de la Albești, ca pietrăria Hurezilor; am ales-o împreună cu domnul Ștefan Balș, care își condusesese și el, în același cimitir, doi frați pieriți la același cutremur; a fost desenată de noi și cioplită în anul 1981 de Gheorghe Neacșu din Bughea de Jos, a cărui semnătură se regăsește pe Foișorul lui Dionisie. Transportul s-a făcut cu Mercedesul alb al lui Coco Marcu – mai funcționa încă frumoasa solidaritate a foștilor colegi din D.M.I. Pentru noi, copiii orfani care au supraviețuit, ceasul s-a oprit în acea zi și recuperarea memoriei a devenit de atunci aproape o profesiune pentru noi.

Anul 1977 a fost odios până la capăt, s-a terminat cu desființarea Direcției Monumentelor Istorice în decembrie, încărcarea arhivei în camioane și punerea pe drumuri și – în bună parte – încheierea carierelor a ceea ce aveam mai bun ca specialiști în restaurare, inclusiv toată grupa de execuție care număra probabil în jur de 3.000 de meșteri specializați. Cristina Mănciulescu, proaspăt angajată în D.M.I. a apucat să lucreze abia câteva luni. (C și Ș. M.)

Amintiri despre restaurări...

De mici copii, Ștefan și cu mine am însoțit-o pe mama noastră Rodica Mănciulescu pe șantierele ei din Târgoviște, Aninoasa, Constanța, Mangalia, Cozia...

Mama a fost dintotdeauna o prezență timidă, discretă, foarte modestă, dotată însă cu o putere de muncă și perseverență deosebite, o mare putere de observație și cu un fin simț al umorului.

De fiecare dată când intra în „lumea ei” de șantier eram amândoi fascinați! Mama devenea un energic magician, care doar cu câteva vorbe și gesturi declanșa o adevărată performanță artistică, ca a unei orchestre nevăzute. Totul se lega, se desfășura cu mare farmec și eficiență deși abia atinse cu vârful arcușului său. Creativitatea împletită cu diplomația activau pe multiple registre și, ca prin minune, toate diferențele dintre lumi, persoane sau domenii se aliniau într-un unic scop și sens: *Monumentul*.

Toate realizările ei sunt o vie mărturie a talentului și pasiunii pentru monumentele „salvate”, însuflețite și puse în valoare – uneori prin revenirea la aspectul inițial, alteori prin păstrarea, marcarea și valorificarea adaosurilor istorice semnificative. Decizia revenindu-i în mare măsură, atesta o variată și sensibilă creativitate aplicată cu discernământ și finețe la fiecare monument în parte, fără rețete și generalizări mecanice. Așa au supraviețuit pridvorul de la Mărcuța sau polata țărănească de la biserica din Olari. (C. M.)

Geamia „Esmahan Sultan”, Mangalia. La geamia de la Mangalia am fost de zeci de ori, împreună cu mama, iar după dispariția ei în anul 1977, de tot atâtea ori. Mama iubea cu siguranță aceste locuri, iubea și era legată de Dobrogea (tatăl ei, Mircea Berberianu, mort pe front ca medic, erou al Dobrogei,

- 10 *Idem*, Jurnal de șantier.
- 11 *Ibidem*, Detaliu clanță, foreiber, vezi și Fig. 32.
- 12 *Ibidem*, Manuscris Rodica Mănciulescu.
- 13 Arhiva I.N.P., Fond D.M.I., Dosarele nr. 2259/1964–1970, 2261/1971–1972, 2262/1970 – Mănăstirea Mărcuța.

avusesse farmacie în Constanța). Probabil că așa a descoperit și plajele sălbatice de la Constanța, 2 Mai și Vama Veche. Probabil că și din acest motiv mergeam cu familia în fiecare an la mare, la 2 Mai, încă din anii 1953–1954. Trenul se oprea la Mangalia de unde mergeam mai departe cu birja, peste podul de vase... Și aici la Mangalia, restaurarea e făcută cu măsură și discreție, aproape invizibil. Materialele locale și detaliile de factură orientală sunt făcute să existe anume pentru locul acesta, sub soarele dobrogean. Caietul de restaurare din anul 1961¹⁰, ținut de arhitectul Nadejde, șeful de șantier, este o încântare: fiecare fragment de mortar policrom sau de inscripție istorică descoperită este un eveniment explicat, reprezentat, tradus – tihna cu care au fost făcute lucrurile atunci este perceptibilă. Aceeași tihnă se degajă și din desenele de relevu și din proiectul de restaurare, făcute toate de mâna mamei cu îndemânare grafică și mare atenție pentru fiecare detaliu. Planșa de detalii pentru clanța și „foreiber”¹¹ e desenată în registru pitoresc-oriental: tabla de aramă zgâriată cu motive islamice, etc. Această lucrare, de dimensiuni relativ reduse, dar fermecătoare, a fost pe placul ei. Mama iubea florile – în atelierul de proiectare din strada Ienăchiță Văcărescu unde lucra (fosta D.M.I., actualul I.N.P.) ea se ocupa de îngrijitul florilor – și a făcut cu timpul din parcela vechii geamii tătarești o adevărată grădină. În finalul raportului de prezentare a proiectului din anul 1961, arhitecta cere să se planteze arbori și flori¹². Pelerinajul pe care îl făceam anual la geamie era un fel al ei de a împărtăși cu noi, fără cuvinte, ceva din meseria ei; dar arăta și grija aproape părintească pe care o avea față de *Monument*, privirea autorului urmărind în timp desăvârșirea proiectului său. (Ș. M.)

Biserica „Adormirea Maicii Domnului” – Olari, Curtea de Argeș.

După dispariția mamei în anul 1977, am vizitat și fotografiat biserica. Iubesc mult această lucrare unde se regăsește ceea ce ni se pare nouă (Cristinei și mie), că este felul ei propriu de a restaura: cu discreție, gust și măsură, cu detalii care se înscriu cu simplitate în tradiția populară. Gardul și scara de lemn acoperită în polată sunt prelungiri din vocabularul vernacular al arhitecturii tradiționale. Mi se pare că în acest registru – unde rusticul, pitorescul se adaugă valorii patrimoniale istorice a monumentului – excelează mama. Am primit de la ea și gustul pentru arta tradițională românească, pentru lemnul cioplit și ceramica de calitate. (Ș. M.)

Mănăstirea Mărcuța, București. La această restaurare, principiul de intervenție este păstrarea etapelor istorice succesive semnificative și reconstituirea unui ansamblu coerent și armonios. Pridvorul din secolul al XVIII-lea rămâne tencuit, în timp ce paramentul vechi din secolul al XVI-lea este reconstituit cu rigoare pe biserică. Rezultatul acestor decizii tranșante și curajoase este o frumoasă și neobișnuită plasticitate a volumelor și suprafețelor. Întreg ansamblul alcătuit din biserică, chilii, turn de intrare, ziduri de împrejmuire – a fost restaurat¹³. În anii 1970, când mă pregăteam pentru admiterea de la Arhitectură, am desenat fațada restaurată a bisericii cu pridvorul tencuit și văruiat în alb. După anul 1977 am vizitat din nou fosta mănăstire transformată atunci în cămin pentru copii cu handicap. Mi-a plăcut mult locul și am ales un teren în imediata apropiere pentru lucrarea mea de diplomă, în anul 1978. (Ș. M.)

Mănăstirea Hurezi, județ Vâlcea. Restaurarea ansamblului de la Hurezi a fost condusă de arhitectul Ștefan Balș (1961–1975). Mama a colaborat ani de zile la acest proiect. Rolul ei de colaborator este atestat de șeful de proiect în interviul publicat în 1983 în revista *Arhitectura*⁸. Locul unde e ridicată mănăstirea mi s-a părut dintotdeauna un loc de legendă, iar poveștile despre Hurezi pe care le auzeam acasă erau tot un fel de legende de necrezut, ca aceea unde dirigintele de șantier Dan Lotru se transforma în Constantin Brâncoveanu!... Am fost în acest loc minunat cu mama și cu domnul Balș, cu tânărul și extravagantul diriginte de șantier Panco. Și, ca pentru a întreține magia locului, am mai auzit și multe alte povești de necrezut: despre sobe, cahle, vulturi bicefali și olari de geniu (Ogrezeanu...). La o astfel de lucrare de mare amploare și cu durată considerabilă în timp, se vede cel mai bine coerența și consecvența intervenției, cât de eficace și de responsabil se lucra atunci, cât de strânse erau relațiile între specialități în cadrul Direcției și între proiectare și meșterii care făceau execuția, relații respectuoase, dar nu mai puțin amicale. (Ș. M.)

Ruinele bisericii catolice din Baia. Catedrala catolică „Sfânta Fecioară” este ctitoria lui Alexandru cel Bun, atestată în anul 1410. Soția domnitorului, Margareta, catolică, este înmormântată în biserică (data de pe epitaful ei permițând datarea monumentului). Importantul monument gotic construit din piatră brută, aflat în stare avansată de ruină, a impus propunerea unor lucrări de conservare și consolidare în cadrul Intervențiilor de urgență ale D.M.I.. Proiectele din anul 1966 (arh. Sanda Voiculescu) și din anul 1969 (arh. Nicolae Diaconu) nu s-au executat. Proiectul de intervenții de urgență realizat începând cu 1970 de arh.

Rodica Mănciulescu, șef de proiect¹⁴, restrânge ansamblul de lucrări de restaurare și consolidare la cele strict necesare menținerii monumentului în stare de ruină „stabilizată”: realizarea de centuri în partea superioară a zidurilor istorice, țeserea fisurilor și completările indispensabile în zidăria de piatră brută, întocmai celei vechi..., completări la glafuri, ancadrame, profile ale soclului, porniri ale nervurilor de piatră, precum și refacerea copertinei din piatră a contraforților. Aceste lucrări au impus pe toată perioada de execuție 1973–1977 prezența de eșafodaje și sprijiniri. După cutremurul din 4 martie 1977, până la sfârșitul lui decembrie 1977, execuția și finalizarea lucrărilor de restaurare și consolidare ale bisericii romano-catolice din Baia a fost realizată de arh. Cristina Mănciulescu, în spiritul și respectul deplin al proiectului și punerii lui în operă dorit de arh. Rodica Mănciulescu. (C. M.)

Mănăstirea Polovragi, județ Gorj. La data cutremurului din martie 1977, restaurarea bisericii era încheiată, corpurile de chilii în curs de finalizare și bolnița în curs de cercetare istorică și proiectare. Începând cu martie 1977, la sugestia mult regretaților arhitect Ștefan Balș și a prof. arhitect Grigore Ionescu, lucrările la chilii și bolniță au fost continuate și terminate de arh. Cristina Mănciulescu. La chilii au fost finalizate pardoselile, tâmplăria în stejar masiv după modelul original și tencuielile cu var și câlți... Dirigințele de șantier Nicu Stanciu a ținut șantierul cu pricepere și abnegație. Bolnița a făcut obiectul unor cercetări istorice (arheolog Gh. Cantacuzino), reconstituiri de nivele și stabilire de proporții pe baza urmelor din zidărie, a tabloului votiv, a unor similitudini istorice din regiune și din interpretarea resturilor de frescă. Construcția bolniței a permis dezbateri profesionale minunate cu arhitecții Ștefan Balș și Jeny Greceanu, precum și cu studentul arhitect Ștefan Mănciulescu. Restaurarea ansamblului Mănăstirii Polovragi a fost perfect desăvârșită în decembrie 1977, în momentul opririi brutale a departamentului de proiectare și cercetare al D.M.I. Lucrările la bolniță au putut fi terminate în extremis în ultimele zile ale lui decembrie 1977, deși Direcția fusese deja desființată la data de 1 decembrie. (C. M.)

Fig. 1 Rodica Mănculescu în anul 1965

Fig. 2 Tatăl, Mircea Berberianu în anul 1917

Fig. 3 Rodica Mănculescu cu sora ei Zoica, la via la Chițorani, în anii 1936-1940

Fig. 4 Rodica Mănculescu în 1936-1937

Fig. 5 Semnătura arh. Rodica Mănculescu

Fig. 6 Rodica Mănculescu, studentă la Facultatea de Arhitectură din București, în anul 1937

Fig. 7 Diploma de arhitect, martie 1944

Fig. 8 Rodica Mănciulescu în anul 1945, portret

Fig. 9 Rodica Mănciulescu cu fiul Ștefan, în fața casei din București, bulevardul Dacia nr. 26, în anul 1960

Fig. 10 Rodica Mănciulescu, Coli (Marie-Nicole) Ghica și domnul Ștefan Balș la relevu la Mănăstirea Cârța, după o ploie memorabilă, 1955-1960

Fig. 11 Soții Rodica și Ștefan Mănciulescu, cu Coli Ghica, la Mănăstirea Cocos, 1959

Fig. 12 Rodica Mănciulescu în deplasare cu domnul Ștefan Balș și Ghighi (Gheorghe) Sion, 1973

Fig. 13 Atelierul Ștefan Balș, D.M.I. str. Ienăchiță Văcărescu, noiembrie 1976 (de la stânga la dreapta): Olga Băzu, Rodica Mănciulescu, Ioana Barteș Lăzărescu, Coco Marcu, Ștefan Balș, Dan Izvoranu (Doctorul), Virgil Antonescu, domnul Oteteleșeanu; numele sunt înscrise pe verso de Ștefan Balș.

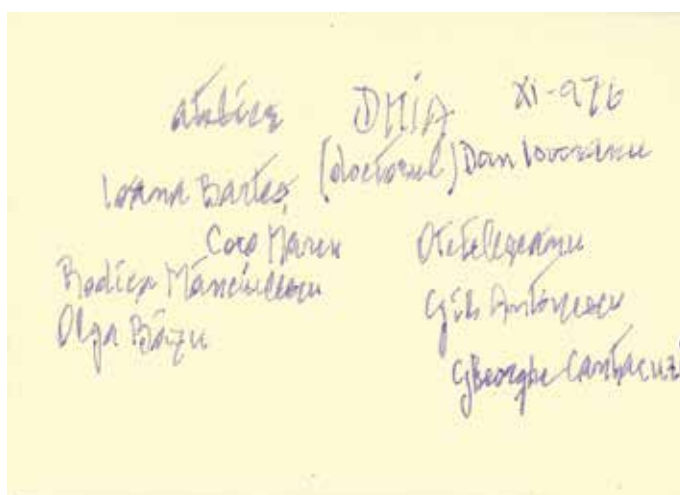

Fig. 14 Verso Fig. 13.